

Наталія Ортинська

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
natalius2008@ukr.net

ЩОДО НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

© Ортинська Н., 2017

Розглянуто систему ювенальної юстиції. Особливу увагу зосереджено на моделях ювенальної юстиції. Визначено оптимальну модель для упровадження у національне законодавство.

Ключові слова: ювенальна юстиція; неповнолітні; відповідальність; правовий статус.

Наталья Ортинская

ОТНОСИТЕЛЬНО НАЦИОНАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ

В статье рассматривается система ювенальной юстиции. Особое внимание сосредоточено на моделях ювенальной юстиции. Определена модель, которую необходимо внедрять в национальное законодательство.

Ключевые слова: ювенальная юстиция; несовершеннолетние; ответственность; правовой статус.

Nataliya Ortyns'ka

Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of Administrative and Informational Law
Ph. D.

AS FOR THE NATIONAL MODEL OF JUVENILE JUSTICE

The article deals with the juvenile justice system. Particular attention is focused on models of juvenile justice. It identifies optimum model for implementation national legislation.

Key words: juvenile court; minors; responsibility; legal status.

Постановка проблеми. Захист прав та інтересів неповнолітніх осіб у правовій державі визначається як її пріоритетне завдання. Однак декларовані права та особливий правовий статус мають реалізовуватися шляхом дієвого функціонування соціальних і правових гарантій та ефективної діяльності інституційних органів. Проблема розбіжностей між декларованими та

реально імплементованими у правореалізаційну практику правами є первинною проблемою національної системи права, що актуалізується насамперед у сфері правового захисту неповнолітніх як особливо вразливих суб'єктів права.

Аналіз дослідження проблеми. Проблему охорони дитинства та захисту дітей досліджували вчені різних галузей права: В. Бурдін, Н. Крестовська, О. Карпенко, Л. Кулачок, Л. Короткова, В. Москалюк, Л. Ольховик, Є. Гідулянова, Т. Гончар, А. Голубов, В. Вітвіцька, М. Заславська, С. Зеленський. Однак залишається не вирішеним питання запровадження ефективної системи ювенальної юстиції у національному правовому просторі.

Метою статті є аналіз системи ювенальної юстиції та надання пропозицій щодо впровадження в національне законодавство.

Виклад основних матеріалу. Варто підтримати позицію Н. Крестовської, що українське суспільство поки що не готове ні до прийняття (принаймні повною мірою) системи прав дитини, ні, тим паче, до усвідомлення і належного виконання обов'язків стосовно дитини. Саме тому серед функцій ювенального права першочерговими сьогодні стали загальносоціальні функції права: інформаційна (трансляція знань про права дитини), ціннісно-орієнтована (утвердження дитинства як правової цінності) та виховна (формування поваги до дитини) [1, с. 22]. Отож, механізм забезпечення прав і свобод неповнолітніх потрібно удосконалювати комплексно, тому побудова нової моделі ювенальної юстиції має пріоритетне значення для юридичної науки і практики.

Держава є вищим опікуном дитини (*parens patriae*). Згадки про неповнолітніх та особливе ставлення з боку держави до їхнього статусу простежуються крізь призму історії. Слово “ювенальний” походить від латинського слова “*juvenis*”, що означає молодий, юний, окреслює певний період життя людини. У дигестах імператора Юстиніана (VI ст. н. е.), у книзі четвертій, є титул IV “Про осіб, які не досягли 25 років”. У п. 1 титулу наведено висловлювання Доміція Ульпіана, римського юриста, префекта Преторія (жив приблизно в 170–228 рр.): “Дотримуючись природної справедливості, претор встановив цей едикт, шляхом якого він надав захист юним, оскільки всім відомо, що в осіб цього віку розсудливість є хиткою і не стійкою, схильною до багатьох обманів; цим едиктом претор обіцяв і допомогу, і захист проти обману...”[2, с. 6].

Особливу увагу неповнолітнім приділяли віддавна, ставлення держави до цієї категорії суспільства відображено в німецькому збірнику законів “Швабське зеркало”, де йдеться про таку категорію злочинців, які у зв'язку з малолітством ще позбавлені розсудливості. У справах за участю неповнолітнього суддя повинен був звернутися за порадою до експертів, аби вибрати найоптимальніше покарання, яке сприяло б виправленню неповнолітнього. Таке ж положення було закріплено і в кримінально-судовому положенні короля Карла V Каролінга.

Ювенальна юстиція існує вже понад 100 років. Піонером у цій справі стали США, де 1899 р. створено перший “дитячий суд” у м. Чикаго. Нині є декілька ефективних моделей ювенальної юстиції – англо-американська, континентальна, скандинавська. За загальним правилом вони діють на підставі окремих законодавчих актів про судоустрій і процедуру в органах ювенальної юстиції. У США такою основою є федеральний Закон про ювенальну юстицію та запобігання правопорушенням неповнолітніх (1974), у Великій Британії – низка законів про дітей і молодь (впроваджуються з 1908 р.), у Польщі – Закон “Про процедуру розгляду справ неповнолітніх” (1982), у Канаді – Закон “Про кримінальну юстицію щодо неповнолітніх” (2003) [3].

Багато сучасних країн, зокрема США, Канада, Англія, Бельгія, Франція, Німеччина, Австрія, Португалія, Швейцарія, вже запровадили ювенальну юстицію як міру покращення боротьби із злочинністю та ефективний судовий процес у сфері неповнолітніх правопорушників. Та не варто забувати, що більшість країн пройшли чималий шлях задля досягнення цієї мети.

Сьогодні у світі ефективно функціонують три системи ювенальної юстиції. Англосаксонська (Австралія, США) передбачає обмежену предметну підсудність: ювенальний суд розглядає усі види правопорушень неповнолітніх, окрім тяжких злочинів. У Шотландії ювенальна юстиція має

характер не судової, а адміністративної системи. Створено спеціальні колегії, які складаються із представників громадськості, котрі попередньо обговорюють справу з батьками дитини, вчителями, працівниками соціальної служби для висвітлення у суді можливих дієвих засобів впливу на правопорушника. Важливу роль відіграє суддя, завдання якого – установити контакт з неповнолітнім, дослідити умови його життя, соціальної поведінки задля комплексної оцінки правопорушника.

У діяльності перших судів у справах неповнолітніх у США поєдналися функції профілактики і реабілітації. Профілактика досягалася завдяки неформальному контакту судді й неповнолітнього. Тим самим суддя добивався усвідомленого залучення останнього до реабілітаційної практики. Виховні заклади в період дії перших судів для неповнолітніх перебували під патронажем громадськості [4].

У континентальній системі (Німеччина, Франція) ювенальні суди мають широку предметну підсудність – вони розглядають усі види правопорушень неповнолітніх, а також справи дітей, які потребують допомоги з боку держави. У Франції до ювенальної юстиції входять: суддя у справах неповнолітніх, трибунал та суд ассизів. Трибунал може розглядати справи осіб до 16 років. До суду ассизів входять три професійні судді й журі, яке складається із засідателів.

У скандинавській системі (Нідерланди) поєднується судова й адміністративна ювенальна юстиція. У ній немає окремих ювенальних судів, але в місцевому суді працює ювенальний суддя або створюється ювенальний відділ суду для розгляду справ неповнолітніх. Провідну роль серед державних інститутів відіграє соціальна служба, організована за територіальним принципом. Позитивним елементом скандинавської системи є наявність ювенального судді, ювенального прокурора, ювенального адвоката, Ради із захисту дітей при Міністерстві юстиції Нідерландів, центрів пробації. Важлива роль відведена підготовці кадрів, для судді має значення стаж і проходження спеціальної підготовки для заміщення посади судді. У скандинавській системі покарання у вигляді позбавлення волі застосовують лише зрідка.

На нашу думку, континентальна модель ювенальної юстиції найприйнятніша для України. Ювенальна юстиція має охоплювати всю сферу правовідносин девіантного неповнолітнього з державою та особи, що опинилась у складній життєвій ситуації. Наприклад, у Франції ювенальна юстиція займається всіма стадіями правосуддя – від розслідування до виконання покарання. Вказане особливо актуалізується в перехідних умовах розвитку нашої державності, де неповнолітній потребує особливого захисту й уваги з боку суспільства і держави, тому система правосуддя має бути обширною, а не лише охоплювати предметну спеціалізацію.

Ми розглядаємо ювенальну юстицію як комплексну систему з її основоположними елементами для повного і дієвого застосування в суспільстві. Тому її складниками вбачаємо не лише суди (судді, адвокати, соціальні працівники служби пробації, судові вихователі, працівники правоохоронних органів, слідства), а широку інституційну систему органів, які функціонували б комплексно (від початкової до стадії виконання покарань та ресоціалізації неповнолітнього). Позитивним фактором французької моделі ювенальної юстиції є перевага виховних заходів над каральними, спеціалізація судів, робота психологів з неповнолітніми. Також там встановлена практика обов'язкового ведення соціального дос'є особи, котра скоїла злочин. Ця практика стане дієвим способом превенції злочинності щодо неповнолітніх та контролю неблагополучних сімей органами державної влади. Вважаємо, що це полегшить роботу з проблемними підлітками, яким призначено судового вихователя, психолога та педагогів, а також процедуру ювенального судочинства.

Найрозгорненішою є система вимог, які містяться у німецькому Законі про ювенальні суди. Оскільки німецька доктрина ювенальної юстиції основана на тому, що її центральною фігурою є суддя, який у ході судового процесу має позитивно вплинути на подальше життя підлітка, ювенальне право кримінального судочинства надає судді достатньо простору для необхідного виховного впливу на неповнолітнього. Суддя має знайти індивідуальний підхід до підлітка, виявивши достатньо терпіння, розуміння, професійного такту, – в іншому разі не буде досягнуто головної мети ювенального судочинства – можливості виправлення і перевиховання

неповнолітнього. Тому закон встановлює особливі вимоги до життєвого досвіду й освіти судді, який займається справами неповнолітніх. Вважається, що суддя має бути не тільки кваліфікованим юристом з багаторічним досвідом роботи у сфері ювенального судочинства, а й людиною з досвідом виховної роботи. Особливо цінуються знання у сфері педагогіки, психології неповнолітніх, психіатрії, соціології та кримінології [5]. Ювенальний суддя повинен не лише застосувати норми законодавства до особи, що опинилася на лаві підсудних, а комплексно дослідити причини, що призвели до делінквентної поведінки ще не сформованої особи. Для підготовки ювенального судді в школі суддів потрібно ввести окремі предмети, які були б ґрунтовані на специфіці ювенального права, психології неповнолітніх та особливостях роботи із цим суб'єктом. Суддям, котрі бажають перекваліфікуватись, необхідно пройти курси, щоб працювати в ювенальному суді.

І судді, й адвокати повинні спеціалізуватись на ювенальному праві, тому до кваліфікаційних іспитів та під час проходження практики для отримання свідоцтва на право заняття адвокатською діяльністю потрібно ввести і цю спеціалізацію. Специфіка неповнолітнього, як ми вже неодноразово зазначали, виявляється в тому, що особа ще не дозріла фізично і психічно. Тому спеціалісти, які беруть участь у судових процесах, повинні бути підготовлені до роботи із цією категорією осіб, аби якісно надати правову допомогу та мінімізувати негативний вплив на психіку неповнолітнього.

Прикладом для наслідування, вважаємо, може послугувати і наявність у Німеччині закладів для примусового лікування від алкоголізму чи наркоманії неповнолітніх. Створення таких закладів – потенційно важливе завдання держави, адже рівень підліткової наркоманії щороку зростає. Як свідчить практика, 70 % злочинів неповнолітні скоюють у стані наркотичного або алкогольного сп'яніння. В Україні вживати алкогольні напої починають навіть з 13–14 років. Зазначимо, що в такому віці побутове пияцтво надзвичайно стрімко переростає в алкоголізм. Також невтішна статистика і з уживанням наркотиків. Тому створення закладів для лікування та реабілітації осіб, що страждають від наркотичної або алкогольної залежності, є першочерговим завданням держави, щоб запобігти загостренню цієї проблеми.

Серед важливих завдань, які ставить перед собою ювенальна юстиція, – превенція злочинності. Одним зі способів вчасної корекції девіантних неповнолітніх є заклади професійних училищ соціальної реабілітації. Неповнолітні, які конфліктують із законом, за рішенням суду скеровуються у вищезазначені установи. Сьогодні це одна з дієвих альтернатив перевиховання неповнолітнього без застосування покарання у вигляді позбавлення волі делінквентної особи. Пріоритетом у таких закладах є не тільки навчання, а й суспільно корисна праця як метод перевиховання. Переважно це заклади закритого типу, що унеможлиблює спілкування неповнолітнього з колишнім оточенням та позитивно впливає на його перевиховання. Тому, хто пройшов повний курс навчання у цій установі та склав успішно кваліфікаційну атестацію, присвоюється кваліфікація – “кваліфікований робітник”, залежно від набутої професії, і видається документ про освіту встановленого зразка. Отже, ці заклади є однією з дієвих альтернатив перевиховання делінквентного неповнолітнього, причому дають змогу уникнути покарання у вигляді позбавлення волі. Вважаємо, що в Україні потрібно приділити особливу увагу побутовим умовам у виховних закладах та рівню навчання в них. Прикладом може стати багато європейських держав, у яких у місцях позбавлення волі є бібліотеки, комп'ютерні класи та можливість дистанційного навчання. У такий спосіб можна знизити рівень соціальної дезадаптації, що є вкрай важливим чинником майбутньої ресоціалізації неповнолітнього і неповернення до кримінального “життя”.

Ювенальна юстиція існує вже багато років та діє в більшості прогресивних країн Європи і світу. Однак досі є й противники цієї системи, які наводять такі аргументи на противагу впровадження ювенальної юстиції.

У правовому просторі чимало дискутують щодо негативів ювенальної юстиції та її впровадження в нашій державі. Основним негативом вважається максимальний контроль держави над інститутом сім'ї. Інакше кажучи, працівники ювенальної юстиції можуть “відібрати дитину”, якщо батьків звинуватять у: жорстокому поводженні з нею, недостатньому асортименті харчування,

невідвідуванні молочної кухні, недостатньому матеріальному забезпеченні сім'ї, малій кількості іграшок тощо. У такий спосіб суспільство лякають тим, що сім'ї “залишаться без дітей”, бо, мовляв, як свідчить практика, більшість сімей в Україні живуть за межею бідності. Водночас лякають і тим, що діти зможуть телефонувати в ювенальну службу, “доносити” проо жорстоке ставлення батьків чи скаржитися на інші порушення своїх прав. Непокоїть суспільство й те, що діти маніпулюватимуть батьками та використовуватимуть ці можливості необґрунтовано і з будь-якого приводу. Та насправді побоювання українців гіперболізовані, їх можна спростувати.

Завдання ювенальної юстиції – захищати порушені права особи, що не досягла 18 років. Моніторинг сімей з боку держави – не що інше, як забезпечення основоположних прав дитини. Тобто якщо працівники ювенальної юстиції зафіксують жорстоке ставлення до дитини, у такому випадку вживатимуть заходів. Але це не означає, що коли батьки покарають неповнолітнього та обмежать доступ до комп'ютера за, скажімо, пропуски уроків у школі, то їх позбавлять батьківських прав чи заберуть у них дитину, жодні державні органи не мають на це права. Підставами для позбавлення батьківських прав чи реальне втручання держави в інститут сім'ї можливі лише у виняткових випадках та за об'єктивної оцінки ситуації в кожній сім'ї. І тільки в разі виявлення реального недотримання прав дитини з боку її батьків – побиття, несприятливі умови проживання, алкогольна чи наркотична залежність батьків, антисоціальна поведінка стосовно неповнолітнього – можуть призвести до таких наслідків, як позбавлення батьківських прав та поміщення неповнолітнього у спеціалізовані заклади. Іноді такі дії з боку держави рятують дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, та надають неповнолітньому можливість подальшого нормального розвитку і гідного ставлення до себе.

Висновки. Ювенальна юстиція – це ціла система органів, основним завданням яких є захист прав та інтересів осіб, яким ще не виповнилось 18 років та які перебувають у складній життєвій ситуації, мають конфлікт із законом або ж потрапили на лаву підсудних.

Такі органи повинні складатись із підготовлених кадрів, які, окрім юридичної освіти, мають бути підготовлені до роботи з неповнолітніми.

Підсумовуючи, зазначимо, що в Україні потрібно:

- впроваджувати континентальну модель системи ювенальної юстиції;
- прийняти низку законодавчих актів, які слугуватимуть фундаментом для запровадження ювенальної юстиції;
- на основі прийнятих нормативно-правових актів створити відповідні органи державної влади;
- забезпечити підготовку кадрів у всіх ланках ювенальної юстиції;
- передбачити в бюджеті країни витрати на запровадження і розвиток ювенальної юстиції.

Окрім того, нам важливо перейняти багаторічний досвід тих країн, у яких вже діє юстиція, зокрема стосовно підготовки кадрового забезпечення на всіх рівнях. Тому вважаємо за доцільне забезпечити стажування наших працівників за кордоном для перейняття досвіду і навичок для ефективної роботи з неповнолітніми у системі ювенальної юстиції. Визнаємо, що Україна ще не готова прийняти повною мірою ювенальну юстицію вже сьогодні, але впевнені кроки у цьому напрямі будуть спрямовані на розвиток правової держави.

1. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Н. М. Крестовська ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2008. – 40 с. – С. 22.
2. Кудрявцева Н. И. Ювенальная юстиция в России и Франции: сравнительная характеристика : учеб.-метод. пособ. для студ. юрид. ф-тов / Н. И. Кудрявцева. – Курск : Регион. открытый соц. ин-т, 2003. – С. 6.
3. Об опыте работы и основных направлениях взаимодействия общественных советов при территориальных органах ФСИН России с администрациями исправительных учреждений: круглый стол (г. Ростов- на-Дону, 1 июня 2007 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http:// ru.wikipedia.org/wiki/%d0%ae%d0%b2%d0%b5%d0%bd%d0%b0%d0%bbf](http://ru.wikipedia.org/wiki/%d0%ae%d0%b2%d0%b5%d0%bd%d0%b0%d0%bbf).
4. Максудов Р. Ювенальная юстиция: направления развития в мире и замысел создания в России /

Р. Максудов, М. Фляймер // Кентавр. – 2000. – No 23. – С. 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// circleplus.ru/circle/kentavr/n/23/023FLM1/print](http://circleplus.ru/circle/kentavr/n/23/023FLM1/print) 5. Конвенція про права дитини : міжнар. док. ООН від 20.11.1989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021 6. Словник-довідник з ювенальної юстиції : наук.-практ. посіб. / В. С. Зеленецький, Н. В. Сибільова, Л. М. Кривоченко та ін. ; заг. ред. В. С. Зеленецький, Н. В. Сибільова ; Акад. правових наук України. Ін-т вивчення проблем злочинності. – Х. : Страйд, 2006. – С. 17–18.

REFERENCES

1. Krestovs'ka N. M. Yuvenal'ne pravo Ukrayiny: henezys ta suchasnyy stan avtofef. dys... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01 [Juvenile Law Ukraine: genesis and current state of Thesis. Dr. E. di ... Legal. Sciences: 12.00.01]. Odes. nats. yuryd. akad., 2008. 40 p. 2. Kudrjavceva N. I. Juvenal'naja justiciya v Rossii i Francii: sravnitel'naja harakteristika : ucheb.-metod. posobie dlja stud. jurid. f-tov [Juvenile justice in Russia and France: comparative characteristics: the teaching method. Allowance for stud. Jurid. F-tov]. Kursk : Region. otkrytyi soc. in-t, 2003. P. 6. 3. Ob opyte raboty i osnovnyh napravlenijah vzaimodeistvija Obshhestvennyh Sovetov pri territorial'nyh organah FSIN Rossii s administracijami ispravtel'nyh uchrezhdenii : kruglyi stol (g. Rostov-na-Donu, 1 ijunja 2007 g.) [On the experience of work and the main areas of interaction of the Public Councils with the territorial bodies of the Federal Penitentiary Service of Russia with the administrations of service institutions: a round table (Rostov-on-Don, June 1, 2007)]. Available at: [http:// ru.wikipedia.org/wiki/%d0%ae%d0%b2%d0%b5%d0%bd%bbf](http://ru.wikipedia.org/wiki/%d0%ae%d0%b2%d0%b5%d0%bd%bbf). 4. Maksudov R. Juvenal'naja justiciya: napravlenija razvitija v mire i zamysel sozdaniya v Rossii [Juvenile justice: directions of development in the world and the plan of creation in Russia]. R. Maksudov, M. Fljaimer // Kentaavr. 2000. No 23. P. 39: Available at: [http:// circleplus.ru/circle/kentavr/n/23/023FLM1/print](http://circleplus.ru/circle/kentavr/n/23/023FLM1/print) 5. Konventsija pro prava dytyny : mizhnar. dok. OON vid 20.11.1989 [CRC: Intern. dock. UN 20/11/1989] Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021 6. Slovnyk-dovidnyk z yuvenal'noi yustytzii : nauk.-prakt. posib. [Glossary Directory of Juvenile Justice: nauk. and practical. guidances.] V. S. Zelenets'kyy, N. V. Sibil'ova, L. M. Kryvochenko ta in. ; za zah. red. V. S. Zelenets'kyy, N. V. Sibil'ova ; Akad. pravovykh nauk Ukrainy. In-t vyvchennya problem zlochynnosti. Kharkiv : Strayd Publ, 2006. pp. 17–18.

Дата надходження: 19.03.2017 р.